

УДК 349.42

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ НАСІННИЦТВА (1817–1950-ТІ РР.)

Радченко А.М., аспірант

кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті досліджено процес становлення та розвитку аграрного законодавства у сфері насінництва. Виявлено особливості правового регулювання вказаного виду сільськогосподарської діяльності в період існування Російської імперії (з 1817 р.) і Радянського Союзу (до 50-х рр. XX ст.).

Ключові слова: насінництво, сорт рослини, селекційна діяльність, селекційно-дослідні станції, селекціонер.

В статье исследован процесс становления и развития аграрного законодательства в сфере семеноводства. Выявлены особенности правового регулирования указанного вида сельскохозяйственной деятельности в период существования Российской империи (с 1817 г.) и Советского Союза (до 50-х гг. XX в.).

Ключевые слова: семеноводство, сорт растения, селекционная деятельность, селекционно-исследовательские станции, селекционер.

Radchenko A.M. DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF SEED PRODUCTION (1817 – 1950th)

In the article the process of formation and development of agricultural legislation in the field of seed production was studied. Features of legal regulation of this type of agricultural activity during the period of the Russian Empire (1817) and the Soviet Union (up to 50th of XX century) are defined.

Key words: seed production, plant varieties, plant-breeding activity, plant-breeding-research stations, selectionist.

Постановка проблеми. Питання історичного розвитку аграрного права в сучасних умовах розбудови української держави не може залишатися поза увагою науковців і практиків. Їх цікавить становлення законодавства у сфері насінництва та дослідження його подальшого розвитку. Це питання має важливе теоретичне та практичне значення, адже сьогодні розробляються нові процедури оформлення, набуття прав на сорти рослин і введення їх в господарський обіг, які потребують належного правового регулювання. Тому в сучасних умовах особливо актуальним є здійснення історико-правових досліджень у цій сфері та застосування досвіду вирішення подібних питань у процесі забезпечення ефективного правового регулювання насінництва.

Метою цієї статті є аналіз процесу становлення та розвитку аграрного законодавства у сфері насінництва, а також виявлення особливостей правового регулювання вказаного виду сільськогосподарської діяльності в період існування Російської імперії (з 1817 р.) та Радянського Союзу (до 50-х рр. XX ст.).

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що усі культурні рослини утворилися в результаті природного відбору і багатівкової творчої діяльності людини. Вона змінювала та поліпшувала культивовані нею рослини, створювала нові види та сорти. З часів виникнення землеробства численні сільськогосподарські рослини так змінені людиною, що в них буває важко виявити ознаки подібності з їхніми дикими предками [1, с. 5].

Уперше здійснення примітивного відбору зустрічається в землеробстві античних римлян. Деякі письменники того часу у своїх творах показують нам хоча досить коротко й уривчасто, але цілком виразно сучасний

для них стан питання про відбір. Римським хліборобам було вже відомо, що залишати сорт без догляду, без підтримки не можна: у такому випадку рослини стають рік за роком все гірші та гірші – поступово вироджуються. І це виродження настає надзвичайно ясно в усіх сортах рослин, на яких би ґрунтах вони не оброблялися. Як бачимо, погляд на явища був абсолютно правильний відносно сучасності. Паралізувати виродження рекомендувалося за допомогою відбору кращого матеріалу з усього врожаю: найбільших і найповніших класів, найбільш важкого насіння, причому відбір необхідно проводити неухильно щороку. Лише за умови безперервного, з року в рік, відбору можливо не тільки зупинити виродження сорту, але й значно його поліпшити. І в цих вказівках римляни мали абсолютно правильний, співзвучний з сучасністю погляд на відбір і його роль у справі удосконалення насінневого матеріалу і вироблення більш культурних сортів [2, с. 10].

Як зазначалося вище, ідея сортоведення вперше зустрічається в землеробстві древніх римлян, які свідомо здійснювали відбір колосків і зерен, але немає сумніву, що й більш давні народи мали і розрізняли численні сорти. Тобто можна зробити висновок, що сортоведення зародилося одночасно з землеробством в далеку доісторичну епоху людства [2, с. 13]. Але, на жаль, ніяких нормативних актів, які б регулювали питання сортоведення чи сортовиведення, на той час не існувало.

Якщо говорити про початок становлення законодавства у сфері насінництва на території України, то розпочинається воно за часів, коли українські землі входили до складу Російської імперії.

Відомо, що насінницьку діяльність у Російській імперії в XVII – XVIII ст. підтримував Петро I. За його указом і особисто ним було ввезено в країну насіння багатьох видів нових рослин, створювалися перші «аптекарські» городи для розведення лікарських та інших корисних рослин. Перший такий город для культивування і збирання лікарських рослин був створений у 1707 р. в м. Лубни, що на Полтавщині. У 1714 р. були створені перший в Російській імперії ботанічний сад і перший в Європі інтродукційний розплідник для розведення рослин [3, с. 8].

Одним із перших правових актів, що вплинули на розвиток підприємницького садівництва, стало Положення Державної ради Російської імперії від 14 лютого 1849 р. Положення дозволило державним селянам у новоросійських губерніях брати з общинних земель безкоштовно ділянки на 50 років у користування по кілька десятин для закладки приватних показових садів, що давало окремим дворам можливість доводити садові плантації до 4–5 десятин і відкривало шлях до створення більш масштабних спеціалізованих господарств [3, с. 9].

Ці господарства, зайняті поточним виробництвом, могли культивувати високоякісний посадковий матеріал, користуватися послугами компетентних фахівців, які отримали підготовку в училищах виноградарства та садівництва. Нарешті, їм були доступні раціональні нововведення та розширення господарств.

У науковій літературі звертається увага і на деяку своєрідність у розведенні рослин, догляді за цінними багаторічними насадженнями фруктових садів і виноградарників. Так, у головних станицях місцеперебування військових формувань, що були одночасно і військово-господарськими поселеннями, закладалися загальновійськові сади, що були і розплідниками.

На стан і розвиток сільського господарства в дореформений період вплинули певні фактори, що прискорювали процеси, які відбувалися в цій важливій сфері економічної діяльності селянства. Зокрема, істотні результати дала народна селекція: виводилися нові місцеві сорти кукурудзи та пшениці, зерно яких було значно краще за якість, ніж у вже оброблюваних сортах [3, с. 9].

Слід зазначити, що процесу виведення місцевих сортів сільськогосподарських рослин дуже сприяло Товариство сільського господарства Південної Росії – одне з перших сільськогосподарських товариств у Російській імперії та перше в Україні, засноване в 1828 р. з ініціативи князя Михайла Воронцова, з осідком в Одесі. Його членами були багаті великі землевласники, вчені-агрономи, зоотехніки, ветеринари, видатні практики та підприємці [4].

З 30-х рр. XIX ст. на позширення та раціоналізацію садівництва, виноградарства й на організацію племінної роботи в племрозплідниках підприємницьких господарств став помітно впливати «капітал сільської промисловості» при Товаристві сільського господарства Південної Росії. Так, уже в 1831 р. для

зазначеної мети був утворений фонд, що мав бюджет 280 тисяч рублів сріблом. З цього фонду надавалися кредити, що мали сувору цільове призначення: на покриття витрат при закладці довголітніх насаджень, впровадження агротехнічних нововведень, ведення зоотехнічної роботи та елементарної племінної справи.

У поселеннях державних селян, які перебували у відомстві Міністерства державного майна Росії, певні елементи раціоналізації впроваджувалися через систему «підкування» по лінії Департаменту землеробства та Інспекції сільського господарства Півдня Росії, створеної в 1841 р. Зазначена Інспекція щорічно обстежувала ввірений їй регіон і давала селянам практичні рекомендації щодо раціоналізації сільського господарства шляхом поліпшення сортового матеріалу сільськогосподарських культур, породного складу сільськогосподарських тварин, щодо способів їх розведення і догляду за ними [5, с. 8–10].

Міністерство державного майна та його установи на місцях постійно намагалися впливати на різні сфери господарської діяльності селян шляхом залучення їхньої уваги до нових землеробських технологій і техніки (їх опис і дослідні зразки розсилалися в палати державного майна на місцях), до поліпшення й оновлення асортименту зернових і технічних культур (селянам-товаровиробникам насіння нових культур продавалися за зниженими цінами), поширення картоплі, посівів багаторічних трав.

У результаті Селянської реформи 1861 р. і ліберальних реформ 70-х років XIX ст., крім аграрних і адміністративних перетворень, з'явилися нові фінансово-кредитні зв'язки, відчувався широкий вплив земств на раціоналізацію сільськогосподарського виробництва. У підсумку весь наступний пореформений період пройшов в істотних змінах в сільському господарстві.

Так, у післяреформені десятиліття відбулися значні вимірювання співвідношення посівних площ. Зменшилося вирощування тих зернових культур, які користувалися малим ринковим попитом. Поглибилася спеціалізація на вирощуванні пшениці та кукурудзи. Пристосовуючись до нових економічних умов, землевласники стали ширше користуватися досягненнями агрономічної науки, створюючи свої спеціалізовані об'єднання. Більш дрібні сільські виробники об'єднувалися в сільськогосподарські та споживчі кооперації (перша виникла в середині 1960-х рр.). Виникали кредитні та земські збутові товариства [6, с. 598, 619, 620].

Певний вплив на раціоналізацію в сільському господарстві зробили земства. Саме вони домоглися відкриття училищ і сільськогосподарських шкіл з чотирирічним терміном навчання, посилали молодих фахівців на навчання у Петровську сільськогосподарську академію, у Новоолександрівський сільськогосподарський інститут. З діяльністю земств пов'язане формування перших місцевих агрономічних і ветеринарно-зоотехнічних кадрів. Земства заснували ряд показових полів, розплідників.

Винятково важливу роль у розвитку селекційної науки та дослідницької справи в Україні в кінці XIX ст. відіграло Харківське товариство сільського господарства та його активний член – професор О.Є. Зайкевич. За період з 1881 по 1902 рр. він організував 37 дослідних полів. Велике значення для сільськогосподарської науки в Україні мало відкриття в 1884 р. дослідного поля біля Полтави [7, с. 29–30].

Таким чином, можемо констатувати, що до лютого 1917 р. на території Російської імперії вже була створена досить міцна матеріальна основа для діяльності поки що нечисленних приватних і казенних науково-дослідних станцій.

Якщо говорити саме про Україну, то всього до революції (1917 р.) на її території було організовано 63 сільськогосподарські науково-дослідні господарства, 18 дослідних станцій і 33 дослідні поля, де була розпочата селекційна робота з 34 культурами. Перші селекційні роботи в Україні були розпочаті з середини XIX століття: з цукровим буряком – у насінневому господарстві Калинівка в Полтавській губернії; з пшеницею, житом, кукурудзою та ячменем – у 1886 р. на Немерчанській дослідній станції; з кукурудзою і ячменем – у 1910–1915 рр. на Харківській, Одеській і Катеринославській дослідних станціях; з соняшником і багаторічними травами – в 1912–1913 рр. [8, с. 11].

У радянський період вказаному питанню також приділялася значна увага. Так, вже 2 листопада 1918 р. Рада Народних Комісарів Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (далі – РНК РРФСР) видає Декрет «Про створення соціального фонду на заходи щодо розвитку сільськогосподарства», на підставі якого держава стала виділяти позики для поліпшення ситуації в сільському господарстві. Збільшенню посівів хліба сприяв і Декрет РНК РРФСР від 28 січня 1919 р. «Про організацію державою посіву хлібів».

На I з'їзді землевласницьких комун і сільськогосподарських артільей були підкреслені важливість і необхідність заміни несортних посівів сортними, залучення до цього кращих сортів, посилення робіт з сортового насінництва і забезпечення селекції на науковій основі. Вольовим рішенням РНК РРФСР ухвалює: «Приступити негайно до організації масового розмноження і поширення в Республіці чистосортного насіння, а тому організацію насінництва в Республіці визнати першорядним завданням Народного Комісаріату Землеробства» [9].

Першоосновою насінницької діяльності в післяреформений період став Декрет РНК РРФСР від 13 червня 1921 р. «Про насінництво» [10]. Ним передбачалося створення нових і вдосконалення наявних дослідних станцій і насінницьких господарств, поліпшення селекційної діяльності та насінництва в країні, прискорене розмноження та поширення чистосортного насіння. Одночасно для організації й розвитку насінництва створюється Держнасінкультура (державні розсадники маточного насіння). З утворенням мережі се-

лекційно-дослідних станцій Держнасінкультура швидко розвивалась і кооперувалась у систему насінництва. Організовані раніше насінницькі структури у 1922 р. об'єдналися в «Український насінсоюз». Швидко зростали площі сільськогосподарських культур, засіяних сортовим насінням [11, с. 9].

Ретроспективний аналіз розвитку законодавства у сфері насінництва в колишньому СРСР показує, що формуванню правової охорони сортів рослин передували державні заходи з удосконалення управління селекційною справою і зміцнення його матеріальної бази. Вищезазначені акти заклали основу єдиної державної селекційно-насінницької системи в країні. Перед земельними органами (Наркомземом РРФСР, губернськими (обласними), повітовими та волосними земельними відділами) було поставлено завдання масового розмноження та розповсюдження елітного насіння, поліпшення діяльності дослідних станцій, насінницьких радгоспів-розсадників, насінницьких товариств. Використання сортового насіння розглядалося як важливий резерв збільшення ефективності сільського господарства, що не вимагає великих фінансових витрат.

Важливим етапом подальшого розвитку насінництва стало прийняття Положення Ради Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – РНК СРСР) від 29 червня 1937 р. № 1018 «Про заходи щодо поліпшення насіння зернових культур» [12]. Згідно з прийнятою системою насінництва, посівний матеріал вирощували в науково-дослідних установах, кожна з яких обслуговувала відповідну зону районів сортів. Внаслідок цього вже в 1940 р. площа під сортними посівами виросла до 84% [11, с. 9]. Крім того, було створено Державну комісію з сортовипробування сільськогосподарських культур і Державну сортову книгу для реєстрації нових сортів, а також передбачалося видача охоронних документів на сорти, створені чи покращені після 1918 р. [13, с. 10]. На основі цього Положення 1939 р. видається Інструкція «Про порядок видачі селекціонерам і селекційним станціям авторських свідоцтв, свідоцтв про покращення сортів і видачі премії» [14].

Надалі видається значна кількість загальногосподарчих і відомчих актів, присвячених окремим питанням правового регулювання селекції та насінництва. Найважливіші з них такі: Постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 28 липня 1947 р. «Про забезпечення колгоспів власним насінням» [15]; Постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1950 р. «Про невідкладні заходи щодо забезпечення колгоспів власними високоякісним сортовим насінням» [16].

Важливу роль у забезпеченні якості насінневої та селекційної діяльності відіграє Постанова Ради Міністрів СРСР від 8 травня 1956 р. № 596 «Про покращення насінництва зернових і масляних культур і трав» [17]. Вона встановлювала обов'язок використання в насінневих фондах виключно відбірного доброякісного сортового насіння з урожаїв з насінневих ділянок. Також цей норматив-

но-правовий акт зобов'язував Міністерство сільського господарства ССРСР, Міністерство радгоспів ССРСР і Раду Міністрів радянських республік забезпечити щорічне проведення апробації сортових посівів на насінневих ділянках колгоспів і радгоспів, на всіх площах насінневих посівів в насінневих, елітно-насінневих господарствах і селекційно-дослідних закладах, посівів дефіцитних і перспективних сортів, а також загальних сортових посівів на високоврожайних ділянках. Крім того, у країні запроваджувалося планування виробництва сортового насіння зернових і олійних культур і трав, що мало здійснюватися Міністерством сільського господарства ССРСР.

Висновки. З вищезазначеного можна зробити висновок, що процес сортоведення та насінництва бере свій початок за часів зародження землеробства і в той період ще не мав законодавчого закріплення. Перші нормативно-правові акти у вказаній сфері ухвалюються за часів Російської імперії. Великий вплив на становлення галузі насінництва зробив ухвалений 13 червня 1921 р. Декрет РНК РРФСР «Про насінництво», який заклав основу насінницької системи України і ввів можливість здійснення жорсткого контролю за додержанням стандартів якісного сортового насіння для подальшого його виведення та використання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Молоцький М.Я. Селекція і насінництво сільськогосподарських рослин : [підручник] / М.Я. Молоцький, С.П. Васильківський, В.І. Князюк, В.А. Власенко. – К. : Вища освіта, 2006. – 463 с.
2. Пангалло К. Введение в сортоводство. Элементарные сведения по теории и практике отбора (селекции) сельскохозяйственных растений. Выпуск 1. Сортоводство и сорта / К. Пангалло. – М. : Государственное издательство, 1921. – 72 с.
3. Третьякова В.Г. Правові проблеми охорони селекційних досягнень / В.Г. Третьякова. – К. : Вид-во УСГА, 1992. – 104 с.
4. Товариство сільського господарства Південної Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org>.
5. Лебедев В.Ю. Правовая охрана селекционных достижений в Республике Молдова / В.Ю. Лебедев. – Кишинев : Центральная тип., 1999. – 333 с.
6. Лященко П.И. Хлебная торговля на внутренних рынках Европейской России. Описательно-статистическое исследование / П.И. Лященко. – СПб. : Министерство Торговли и Промышленности, 1912. – 656 с.
7. Вожегова Р.А. Становлення та розвиток селекції сільськогосподарських культур в Україні: історико-науковий аналіз : [монографія] / Р.А. Вожегова ; УААН, Ін-т рису. – К., 2007. – 266 с.
8. Генетика і селекція в Україні на межі тисячоліть : в 4 т. – Т. 2 ; ред. В.В. Моргун ; НАН України, Ін-т фізіології рослин і генетики, УААН, Укр. т-во генетиків і селекціонерів ім. М.І. Вавилова. – К. : Логос, 2001. – 635 с.
9. Ленін В.І. Промова на I з'їзді землеробських комун і сільськогосподарських артілей 4 грудня 1919 р. / В.І. Ленін // Повне збір. тв. – Т. 39. – С. 350.
10. Про насінництво : Декрет РНК РРФСР від 13 червня 1921 р. // Собрание узаконений РСФСР (СУ РСФСР). – 1921. – № 51. – Ст. 282.
11. Насінництво й насіннезнавство польових культур / за ред. М.М. Гаврилюка. – К. : Аграрна наука, 2007. – 216 с.
12. О мерах по улучшению семян зерновых культур : Положение СНК СССР от 29 июня 1937 г. № 1018 // Свод Законов СССР. – 1937. – № 40. – Ст. 168.
13. Третьякова В.Г. Правові проблеми охорони селекційних досягнень / В.Г. Третьякова. – К. : Вид-во УСГА, 1992. – 104 с.
14. Инструкция «О порядке выдачи селекционерам и селекционным станциям авторских свидетельств, свидетельств об улучшении сортов и о выдаче премии» // Сборник основных приказов и инструкций Народного Комиссариата земледелия СССР. – 1939. – № 7. – Ст. 2.
15. Об обеспечении колхозов собственными семенами : Постановление Совета Министров СССР и ЦК ВКП (б) от 28 июля 1947 г. // СП СССР. – 1947. – № 5. – Ст. 89.
16. Директивы КПСС и советского правительства по хозяйственным вопросам: сборник документов : в 4-х т. – Т. 3. (1946–1952 гг.). – М. : Госполитиздат, 1957. – 704 с.
17. Про покращення насінництва зернових і масляних культур і трав : Постанова Ради Міністрів ССРСР від 8 травня 1956 р. № 596 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5096.htm.